דיון: רוויזיה לרצח עם

עֹמר ברטוב, דירק מוזס, ג'יימס לפלר

עֹמר ברטוב רואה בספרו של דירק מוזס את הביטוי העדכני ביותר של גל רוויזיוניסטי חדש בחקר הג'נוסייד בשנים האחרונות. לדבריו, מוזס מתמסר להיגיון קונספירטיבי כשהוא טוען כי המשפטן היהודי רפאל למקין הגה את המושג ג'נוסייד מתוך מניעים ציוניים ובניסיון לייחד את השואה כרצח העם האמיתי היחיד, ובכך הכשיר את הנכבה ומופעי אלימות ברחבי העולם. מוזס, במאמר תגובה, משיב כי הביקורת של ברטוב נשענת על פרשנות שגויה מן היסוד – וקונספירטיבית – של ספרו. לפולמוס שהתעורר בעקבות פרסום המאמר מצטרף גם ג'יימס לפלר, מי שמחקרו על למקין משמש את מוזס בספרו

פברואר 2022

עקבות ספרו החדש של דירק מוזס *The Problems of Genocide: Permanent Security and the Language of Transgression* פרסם עֹמר ברטוב מאמר ביקורת ב-*Frankfurter Allgemeine Zeitung*. גרסה ערוכה למאמר פורסמה בבמה זו ולצדה מאמר תגובה של מוזס. לפולמוס הצטרף ג'יימס לפלר, שחקר את פועלו ואת חייו של למקין. הדיון כולל תגובות נוספות מאת מוזס וברטוב.

רוויזיה לרצח עם // עֹמר ברטוב

תגובה // דירק מוזס

תגובה // ג'יימס לפלר

תגובה // דירק מוזס

תגובה // עֹמר ברטוב

♦

רווזיה לרצח עם // עֹמר ברטוב

האוויר של חקר הג׳נוסייד רווי כיום ברוויזיוניזם. אפשר לטעון שזהו גל שני, מעין חזרה לאמצע שנות השמונים של המאה הקודמת. בימים ההם, הפילוסוף הפוליטי וההיסטוריון ארנסט נולטה הצית את "פולמוס ההיסטוריונים" כאשר טען שהאחראי לאושוויץ היה הבולשביזם, ושההבדל היחיד בין הגולאגים לשואה היה השימוש בגז. נולטה לא היה קול יחיד. יואכים פֶסט, שבמו ידיו חילץ את האדריכל ושר החימוש של היטלר אלברט שְׁפֶּר מאלמוניותו בכלא שְׁפנדאו והעלה אותו למעמד של כוכב תקשורת בגרמניה המערבית, הזכיר לקוראיו שהשואה הייתה רק מקרה אחד מני רבים של רצח עם, ובהם פשעי הקומוניסטים. כעבור עשור, ב-1998, הסופר הגרמני המהולל מרטין וַלסֶר (יוצא הוורמאכט וגם חבר המפלגה הנאצית, בלי ידיעתו כביכול), הכריז עם קבלת פרס השלום של שוק הספרים הגרמני ש"אושוויץ" נעשה "אמצעי הפחדה או קרדום מוסרי לחפור בו, שאפשר להפעילו בכל הזדמנות" נגד גרמניה, ופקפק ב"מניעים של מי שמנופפים בחרפתנו". הצד המשותף לאישים כמו נולטה, פסט וולסר, למרות העדפותיהם הפוליטיות השונות, הוא היותם פטריוטים גרמנים שתפסו את "אושוויץ" כנטל וכמטרד שיש לסלקו איכשהו, לדחוק אותו לשוליים או לראותו תמיד באופן "יחסי".

באותה תקופה הכרזות כאלה, והטענה הישנה ששבה ועלתה מדי פעם שלפיה מתקפתו של היטלר על ברית המועצות לא הייתה אלא מלחמת מנע, נתקלו בהתנגדות תקיפה. בשנים האחרונות, שלושה עשורים לאחר נפילת הקומוניזם ולנוכח המרירות הגוברת כלפי הגלובליזציה, הניאו-ליברליזם והדמוקרטיה, נראה שבשלה השעה לרוויזיוניזם חדש ומעודכן. אבל כעת רבים מן המונחים והטיעונים שבשנות השמונים נראו בלתי ניתנים להכחשה הפכו זמינים לכל דורש, ואילו מה שנחשב אסור בתכלית - בפרט השימוש בטרמינולוגיה אנטי-יהודית - דומה כי הוא נשחק בהדרגה. פרט לכך, המרחק הפוליטי בין ימין לשמאל הולך ומצטמצם, ושני הקטבים מתקרבים זה לזה. מבחינות מסוימות, הרוויזיוניסטים החדשים מחפשים חלופה בהתחבטותם בין קומוניזם שפשט את הרגל ובין קפיטליזם שאיבד את שמו הטוב; והחיפוש הזה מזכיר באופן מטריד את הגישוש אחר דרך שלישית בין שתי מלחמות העולם, שהוליך את אירופה להשמדה עצמית. עם נקודות הציון הבולטות ברוויזיוניזם החדש הזה, שמופיעות בצדדים שונים מאוד של הקשת הפוליטית, נמנים ספרו של ניל פרגוסון (1998 *The Pity of War*), הטוען שאילולא יצאה בריטניה למלחמה ב-1914 היה העולם מקום טוב יותר שבו אירופה הייתה נתונה תחת אימפריאליזם גרמני והאימפריה הבריטית הייתה שלמה; ספרו של טימותי סניידר **ארצות דמים: אירופה בין היטלר לסטלין** (2013), המציג את אירופה המזרחית כקורבן לשני משטרים שווים באכזריותם - הסובייטי מזה והנאצי מזה; וספרו האחרון של שון מקמיקין *Stalin's War*, הטוען כי אילולא חברו מעצמות המערב לסטלין היו נחסכים הרבה מאוד דם והון - אירופה הייתה נשלטת בידי היטלר, ובריטניה הייתה ממשיכה למשול בבטחה במושבותיה.

ספרו החדש ועב הכרס של דירק מוזס *The Problems of Genocide: Permanent Security and the Language of Transgression* (2021) אינו אלא הפרק העדכני ביותר בהתחדשות הרוויזיוניסטית הזאת. הספר הוא מתקפה חזיתית על מה שמוזס רואה כמוסכמות העומדות ביסוד הבנתנו את המושג רצח עם (ג'נוסייד) - האופן שבו אנו מבינים את מקורותיו, את יישומו ואת השפעתו על החקיקה נגד אלימות המונים, על ההתמודדות עימה ועל אופני הכשרתה.

מוזס כותב על רצח עם זה עשרים שנה כמעט. הוא כתב טקסטים לכמה אנתולוגיות חשובות בנושא וגם ערך כמה מהן. הוא קול מוביל בתחום, ומכהן לצידי זה שנים כעורך הכללי של סדרה על מלחמה ורצח עם בהוצאת ברגהאן, שבה פרסמנו שורה ארוכה של ספרים על פרשיות רבות של רצח עם, טבח המונים ופשעי מלחמה. הוא גם עורך שנים רבות את כתב העת רב ההשפעה *Journal of Genocide Research*. אבל כאשר הוא בוחן את התגובות הבינלאומיות לזוועות הללו, הוא הופך את כל שדה המחקר שלו על ראשו.

מוזס טוען ש"המצאת" המושג רצח עם הכשירה אלימות מערבית נגד אחרים בחסות ההגדרה לג'נוסייד שטבע היהודי הציוני רפאל למקין, ושמטרתו הייתה, כביכול, לייחד את השואה כרצח העם ה"אמיתי" היחיד. התוצאה היא, לדידו, דחיקה לשוליים של הסבל הבל יתואר של אוכלוסיות לא-לבנות ברחבי העולם בטענה שאינו משתווה לזה של אושוויץ. במובן מסוים, בפרסום ספרו מושך מוזס את השטיח מתחת לרגליו שלו, והתוצאות טורדות מנוחה.

הספר *The Problems of Genocide* עתיר ידע, מורכב, ורבים מפרקיו מרתקים בהחלט. הוא נע מן המאה השש-עשרה ועד ימינו, מאימפריאליזם וקולוניאליזם מתנחלי אל מלחמת העולם ומלחמת וייטנאם, מחלוקת הודו ועד מלחמת 1948 בישראל-פלסטין. הוא גם מבקר, ולעיתים קרובות מבקש לקעקע, שורה שלמה של חוקרים והוגים פוליטיים, ובראשם רפאל למקין - מומחה למשפט בינלאומי שנמלט מפולין הכבושה והקדיש את חייו לניסוח הגדרה של רצח עם, שאומצה בסופו של דבר בידי האו"ם ב-1948. מוזס גם תוקף דיסציפלינות שלמות, כמו לימודי הג'נוסייד שלו עצמו או היסטוריוגרפיה של השואה. מטרתו היא לחשוף את המדיניות הדמוקרטית המערבית החותרת ל"ביטחון קבע" שימשיך את האימפריאליזם והקולוניאליזם, ואשר חוסה תחת רטוריקה של מניעת רצח עם.

בלב הספר עומד הטיעון כי השואה קבעה וסילפה את האופן שבו אנחנו מבינים את המושג רצח עם. לעומת חוקרי שואה הממאנים לראות בשואה מקרה אחד מני רבים של פרשיות רצח עם בעידן המודרני, מוזס טוען שהשואה החלה בהדרגה להיתפס כרצח העם האמיתי היחיד, וכתוצאה מכך כל שאר מקרי רצח העם "הורדו" למעמד משני. הטיעון הזה אינו חדש, כמובן; למעשה, מבחינה זו הספר נראה כניסיון המלוטש ביותר לבסס טיעון שקבוצת חוקרי רצח עם משמיעה זה עשרים שנה. אבל מוזס מרחיק עוד לכת וטוען ששדה המחקר של הג'נוסייד נוכס כולו לטובת הרטוריקה של ייחודיות השואה.

כיצד קרה הדבר? התשובה לשאלה זו נמצאת בלב ספרו. בניגוד לתיאורו המוקדם של רפאל למקין כבונדיסט, מוזס מאמץ את טיעונו המבוסס היטב של ג'יימס לפלר שגרס כי ללמקין, לימים ממציאו של המונח "ג'נוסייד", היו בשנות העשרים רגשות ציוניים עזים; אך בניגוד ללפלר, הוא מוסיף וטוען - מבלי להביא ראיות תומכות כלשהן - שאותה אידיאולוגיה ציונית הניעה את למקין גם בשנות הארבעים

והחמישים. למעשה, מבחינת מוזס, אף שלמקין זנח לכאורה את הציונות, לא הייתה זו אלא מראית עין שנועדה להסתיר את השקפת עולמו היהודית-לאומית. בעקבות השואה ואובדן משפחתו שלו ביקש למקין לקדם חקיקה בינלאומית שתמנע רצח המונים מסוג זה בדיוק, אבל מאחר שהתמקדות בשואה לא הייתה מעוררת אהדה מספקת הוא פיתח מונח שנראה כי יהיה אפשר ליישמו אוניברסלית. בכך דמה למקין, לדברי מוזס, לשורה ארוכה של יהודים אחרים, שהצהירו על רגשות אוניברסליים אף שבפועל מניעיהם (שאפשר להבינם בנקל) היו רצח ההמונים של קהילותיהם ומשפחותיהם:

> הישגו של למקין [...] התבטא בהצלחתו לתחבל תחבולה רעיונית שאִפשרה לקואליציה פוליטית אפקטיבית ליצור מציאות חדשה ששילבה "החלשה" ו"השמדה" של עמים לכדי "מונח כללי". המונח לא הבליע בשוגג את ההבדלים שבין קורבנות יהודים ולא-יהודים; [...] אדרבא, כל מטרתו הייתה לדמותם ולאחדם. גם אם בקונגרס היהודי העולמי היו מי שזעפו על החיבור הזה בין תלאותיהם של היהודים ושל הלא-יהודים, הנהגת הקונגרס תמכה בסופו של דבר ב[מונח] "ג'נוסייד" כבאמצעי להגנה על מיעוטים יהודים אחרי מלחמת העולם (עמ' 203-204).

יתר על כן, לתפיסתו של מוזס, משום שהגדרת רצח העם שאותה אישר האו"ם ב-1948 לא כללה את הקטגוריה של רדיפה פוליטית והתמקדה רק בקטגוריות אתניות ודתיות, היא נועדה לשרת את האינטרסים של הציונות משום שמצד אחד היא הכשירה הקמה של מדינה יהודית שהוגדרה לפי קווים אתניים, ומצד שני מנעה את הגדרתו של גירוש הפלסטינים ב-1948 כמעשה של ג'נוסייד:

> למקין סבר בבירור שמתקפה על בסיס ביולוגי [גזעי] היא מרכיב בלתי נפרד מרעיון הג'נוסייד, ובכך הוא שילב את עמדותיהם של הקונגרס היהודי העולמי ושל המדינות הקטנות. כך הוא יכול להבחין בין המדיניות הנאצית ובין הדיונים הציוניים והבריטיים על חלוקת פלשתינה ועל "טרנספר" של חלק מן האוכלוסייה הפלסטינית כדי לפנות מקום להתיישבות ציונית (עמ' 216-217).

במילים אחרות, "החלטת הג'נוסייד" המהוללת של האו"ם משנת 1948, שהכתה הדים וזכתה לשבחים במיוחד לאחר נפילת הקומוניזם, לא הייתה אלא מזימה יהודית-ציונית.

למעשה, אפשר לראות את למקין ואת מורשתו באופן הפוך לחלוטין. מתוך הזעזוע שחש לנוכח פשעים המוניים נגד מיעוטים אתניים, למשל נגד הארמנים במלחמת העולם הראשונה, והשפעתן העמוקה של רציחות היהודים ושאר הקבוצות שהנאצים התמקדו בהן, למקין שאף להוציא אל מחוץ לחוק הבינלאומי מדיניות של רצח עם, גם אם נתפסה כחוקית במדינות המבצעות. המעצמות הגדולות, ובפרט ברית המועצות, ארצות הברית, בריטניה וצרפת, הפעילו לחץ נגדי במטרה למנוע מצב שבו ההחלטה המתגבשת תתייחס גם למדיניותן כלפי מיעוטים ונתינים קולוניאליים או יריבים פוליטיים מבית, אמיתיים ומדומיינים כאחד. כתוצאה מכך נכפתה פשרה שהגבילה את ההגדרה בעיקר להשמדה של "קיבוץ לאומי, אתני, גזעי או דתי [...] באשר הוא קיבוץ כזה". עם זאת, הפתרון הבלתי מושלם הזה אכן הוציא אל מחוץ לחוק פשע מסוג מסוים שלא היה מוגדר לפני כן. מחיר היעדרה של הגדרה משפטית

כזאת הומחש במשפטים שנערכו אחרי המלחמה לנאצים לשעבר בגרמניה המערבית, שבה לא היה אפשר להחיל בדיעבד את חקיקת רצח העם. התוצאה הייתה שרוצחי אלפים הואשמו ברציחות של יחידים, ולרוב זוכו מאחר שלא הוכחו מניעיהם ה"סובייקטיביים", להבדיל ממעורבותם המוסדית.

מוזס מתעניין גם בהבחנה נוספת. לטענתו, מאחר שהיהודים נרצחו בגלל מי שהיו ולא בגלל מה שעשו, השואה - ועל כן תפיסת רצח העם שגובשה בדמותה - מוצגת כפשע של שנאת המונים ולא כפשע פוליטי. כתוצאה מכך, רציחתם של מתנגדים פוליטיים אינה יכולה לבוא תחת ההגדרה של רצח עם. וכך, בעוד משטרים לא ליברליים חותרים ל"ביטחון קבע" באמצעות זיהוי קבוצות שלמות כאויבים, ועל כן אפשר להאשימם ברצח עם, משטרים ליברליים הורגים ביריביהם בשם ההגנה על הדמוקרטיה, למשל במלחמה נגד טרור בינלאומי על אלפי קורבנותיה החפים מפשע, ועל כן הם יכולים לטעון בציניות שהם מסכלים רצח עם ולא מבצעים אותו.

הגיון הטיעון הזה פגום משני טעמים. ראשית, לא משטרו של היטלר ולא זה של סטלין ראו את מדיניותם הרצחנית ככזאת שמונעת משנאת המונים. הנאצים כוננו "מדיניות יהודית" (Judenpolitik) מרגע שעלו לשלטון והונעו בידי אידיאולוגיה פוליטית שחתרה לסילוק היהודים ושאר קבוצות בלתי רצויות, אידיאולוגיה שמשמעותה הסופית הייתה רציחתם. אין פירוש הדבר שהנאצים לא שנאו יהודים, אבל מובילי המדיניות הבהירו היטב ששנאה אינה קשורה לעניין. כפי שניסח זאת ורנר בסט, שהיה יד ימינו של ריינהרד היידריך, "עלינו להשמיד את האויב מבלי לשנוא אותו" (Wir müssen den Feind vernichten, ohne ihn zu hassen). אותו היגיון "מדעי" הנחה גם את סטלין. השנאה הייתה רגש חתרני שיש לדכאו; דברים נעשו משום שהיו נחוצים מבחינה היסטורית. וסילי גרוסמן הבין זאת היטב, ולכן יצירת המופת שכתב אחרי המלחמה, **החיים והגורל**, מעולם לא יכלה להתפרסם בברית המועצות.

שנית, את המונח "ביטחון קבע" אפשר להחליף בקלות ב"אינטרס לאומי". כל המדינות מגדירות אינטרסים לאומיים ופועלות על פיהם. המדיניות הסינית נגד האויגורים או בטיבט, המדיניות הרוסית כלפי אוקראינה, המדיניות הגרמנית מול טורקיה או ישראל, המדיניות האמריקנית כלפי איראן או סעודיה - כל אלה מוגדרות ומותאמות לפי תפיסות קיימות ומתחלפות של אינטרס לאומי. רצח ההמונים של היהודים בידי הנאצים נתפס בידי המשטר כאינטרס לאומי. כך נראתה גם ההפצצה האסטרטגית של גרמניה, ולזמן מה כך נראו גם מלחמת ארצות הברית בווייטנאם או גירוש הפלסטינים ב-1948. חלק מן הפעולות הללו היו רצח עם, חלקן היו טיהור אתני, ואחרות פשעי מלחמה. כל מטרת האירוע הבינלאומי החשוב של משפטי נירנברג הייתה העובדה שעצם התפיסה של רצח ההמונים כמעשה שמשרת את האינטרס הלאומי הגרמני הוצגה כתפיסה פושעת. תפיסת המלחמה בווייטנאם ככזאת שמשרתת את האינטרס הלאומי האמריקני הובנה בדיעבד כתפיסה כוזבת שהעניקה הכשר להרג המוני של אזרחים. אבל להבנתי, יישום המונח "ביטחון קבע" על כל אחד מן המקרים האלה לא יבהיר דבר, ולו משום שאף אחת מן המדינות הללו לא סברה מעולם שתשיג אי פעם ביטחון קבע. משטרים כמו זה של גרמניה הנאצית גם לא שאפו להשיגו, והאמינו ש**מלחמת** קבע היא האמצעי המיטבי לשימור המרץ הלאומי או הגזעי.

ספרו של מוזס לוקה, בסופו של דבר, בשלושה כתמים עיוורים עיקריים ובהשמטה אחת מהותית. ראשית, האופן הכמעט אובססיבי שבו הוא מטפל בקשר בין היהודים ובין "המצאת" רצח העם כתוצאה מן "הפילוסופיה הציונית" של למקין (עמ' 411) משכפל בלי משים קלישאות אנטישמיות מן הסוגים הגרועים ביותר - אלה שהצמיחו את הזוועות שהמונח של למקין, בעייתי ככל שהיה, ניסה לטפל בהן. מוזס כותב, למשל:

> האו"ם אימץ בפועל את גישתו של הקונגרס היהודי העולמי, אשר ביקש לדמות את הג'נוסייד לשואה [...], ובכך קבע למעשה היררכיה של פשיעה [...]. התוצאה היא פיחות בחשיבותן של צורות קטסטרופליות פחות של אלימות המונית, כמו פשע[י] מלחמה, פשעים נגד האנושות ו"נזק משני" של הפצצות אוויריות (עמ' 238).

במילים אחרות, לגישתו של מוזס, ההתעקשות היהודית על קורבנותם שלהם הייתה סיבה רבת משקל לפשעי המונים אחרי המלחמה. אינני סבור שמוזס אנטישמי, אך הוא משתעשע, אולי לשם הסנסציה, בשיח אנטישמי מבלי להיות לגמרי מודע לכך (או אולי מתוך מודעות מלאה לערך הסנסציוני של כתיבתו, מבלי שיאמץ השקפות כאלה).

שנית, למרות היריעה ההיסטורית עצומת הממדים הנפרשת בספר, במודע או שלא במודע נדמה שהוא מתרכז יתר על המידה בטיעון אחד ספציפי המנוסח ביתר בהירות במאמר אחר של מוזס מהעת האחרונה, על "עיקרי האמונה" הגרמניים. על פי טיעון זה, השואה "פעלה כזיכרון ממסך שהסתיר מן העין את האלימות ואת ההיררכיות התרבותיות, הגזעניות למעשה, שעליהן יוסד ביטחון הקבע הליברלי של המערב" (עמ' 405). במילים אחרות, הטיעון הוא שזכר השואה הוא גם סיבה לאלימות וגם הכשר לאלימות, בפרט במקרה של ישראל. "הגדרת הג'נוסייד ומשטר הזיכרון הנלווה אליו", כותב מוזס, "מאפשרת כיבוש, השתלטות, התנחלות ועושק של משאבים", וכן "מייחסת לפלסטינים את תפקיד הנבלים בדרמה גלובלית שמטרתה למנוע רצח עם ו'שואה שנייה' בגין התנגדותם לקולוניזציה של ארצם ולגירושם ממנה" (עמ' 510). מבחינה זו, הג'נוסייד ה"ציוני" של למקין הוא סיבה ישירה לדיכוי הפלסטיני.

שלישית, אף שמוזס שואף כביכול להשליך את מושג הג'נוסייד אל פח האשפה של ההיסטוריה הוא ממשיך לייחס את המונח למגוון רחב של אירועים היסטוריים, ובכך הוא מסמן שבעצם לא מצא מונח עדיף לתיאור "פשע הפשעים" הזה. הוא כותב על "קולוניאליזם כ'ג'נוסייד זוטא'" (עמ' 256); על "אלימות ג'נוסיידית [...] בבלקן" (עמ' 257); על "הקמפיין הטסמני הידוע לשמצה" שהוא "המקרה המובהק ביותר בתולדות אוסטרליה של [...] רצח עם שיטתי" (עמ' 266); על "התוצאות הג'נוסיידיות" של הרעב שגרמה מדיניותו של סטלין לאיכרי אוקראינה והקווקז בשנות העשרים (עמ' 269); ועל הרעב של השנים 1931-1933 כ"תחבולה ג'נוסיידית" (עמ' 270). וכמעט כל האירועים האלה התרחשו לפני שהמונח נטבע לראשונה.

לבסוף, לאחר שהוא מבקר קשות שורה ארוכה של חוקרים, משפטנים ושאר פרשנים ולאחר שהוא דוחה את המבנה המשפטי הבינלאומי שנוצר אחרי מלחמת העולם השנייה, מוזס אינו מעמיד מצידו חלופה קונסטרוקטיבית כלשהי. הוא אנטי-שמרן מובהק שמזלזל בליברלים, אבל לשווא נחפש אצלו דרך שלישית מועדפת.

אני מודה שקראתי את ספרו המרתק של דירק מוזס בעניין רב; אבל בהדרגה הבנתי את המוטיב החוזר העיקרי שלו, והוא טרד את מנוחתי יותר ויותר. כישראלי החי ופועל בארצות הברית זה למעלה משלושים שנה, אני מבקר קולני של מדיניות ישראל כלפי הפלסטינים. אני מסכים שהשואה אכן משמשת בישראל לאינדוקטרינציה של הציבור כך שהוא רואה אנטישמיות בכל התנגדות למדיניות הכיבוש והדיכוי הישראלית, וכל איום אפשרי על ביטחון ישראל נתפס כג'נוסיידי במהותו, כלומר ככזה שעלול להביא לשואה נוספת. ההתמקדות בשואה בחינוך וברטוריקה הפוליטית בישראל, במיוחד מאז שנות השמונים, עיוותה קשות את הדיון הציבורי בישראל. יתר על כן, ישראל אכן משתמשת בשואה כבחומת הגנה בינלאומית נגד כל ביקורת חיצונית על מדיניות, ואכן מציגה את שאר העולם כמי שהיה שותף, אם במעשה אם במחדל, לרצח העם של היהודים. למעשה, מגמה זו הייתה לחלק מרכזי של מדיניות החוץ הישראלית בממשל נתניהו והיו לה תוצאות קשות, בפרט בגרמניה. עליי להבהיר גם שבמשך עשורים התנגדתי לרעיון בדבר הייחודיות או הבלבדיות של השואה, וכבר ניסיתי להכניסה להקשר בספריי *Murder in Our Midst* (1996) ו-*Mirrors of Destruction* (2000). כיום זוהי הדעה המקובלת בקרב הרוב הגדול של החוקרים, ואין צורך להרחיב כאן בנושא.

ובכל זאת אני סבור שביקורתו של מוזס מוליכה אותנו לכיוון מטריד ביותר. בהתעקשותו על כך שהשואה סללה את הדרך למקרים אחרים של רצח עם ופשעים נגד האנושות, הוא טווה מעשייה לגבי מקור המונח ג'נוסייד, שקושרת אותו למי שבוודאי לא היה רוצה להימנות עם שורותיהם. הצגת ה"המצאה" של רעיון הג'נוסייד ככסות לציונות שנרקמה בידי קבוצת יהודים נקשרת בקלות רבה מדי לנטייה הנוכחית של החברות שלנו להאמין במזימות ובקונספירציות. אחרי שהקדיש שנים רבות כל כך ללמידת פרשיות של רצח עם ולמחקר לקראת הספר הזה, אני מצר על כך שמוזס לא חיבר טקסט אקדמי יותר, ובמקום זאת בחר לפרסם פמפלט פוליטי עב כרס המתמסר לנטיות הלב הגרועות ביותר של דורנו.

♦

תגובה // דירק מוזס

אני סבור שאין צורך לכבד בתגובה את קריאתו המוטעית והמוזרה של ברטוב בספרי. ובכל זאת, נדמה לי שראוי לחשוף את דרך הפעולה הלא-אקדמית שלו, כדי להדגיש איך פחד קיומי או ציניות עלולים לעוות מחקר אקדמי. כבר עסקתי בנושא זה ב-2016,[1] אולם כעת יש חומר חדש שדורש התייחסות.

אפתח בהאשמתו החמורה ביותר של ברטוב. כאן ובמקור האנגלי למאמרו, ברטוב כתב שהספר "משכפל בלי משים קלישאות אנטישמיות מהסוגים הגרועים ביותר - אלה שהצמיחו את הזוועות שהמונח של למקין, בעייתי ככל שהיה, ניסה לטפל בהן". הוא מוסיף הסתייגות, כביכול: "אינני סבור שמוזס אנטישמי, אך הוא משתעשע, אולי לשם הסנסציה, בשיח אנטישמי מבלי להיות לגמרי מודע לכך (או אולי מתוך מודעות מלאה לערך הסנסציוני של כתיבתו, מבלי שיאמץ השקפות כאלה)".

שתי האמירות המופרכות האלה מבוססות על פרשנות שגויה לחלוטין של ספרי, כפי שהבהרתי לו בתכתובת מייל. ב-8 ביולי 2021 הוא כתב לי: "לגבי למקין: בספרך (עד לנקודה שהגעתי אליה) אתה מצייר אותו כקריפטו-ציוני, שהמציא את רעיון הג'נוסייד ותפר אותו במיוחד לפי מידות השואה אבל ניסח אותו במונחים אוניברסליסטיים ששאל מאחרים, במטרה להביא לאימוץ אוניברסלי של המושג; ואת זאת הוא הצליח להשיג, לאסונו של המאבק האמיתי נגד עוולות. האם אני צודק בניסוח?" באותו יום השבתי כדי לתקן אותו: "מה שאתה כותב זה לא בדיוק מה שאני טוען. הציונות של למקין היא לא המצאה שלי. אני לוקח אותה מג'ים לפלר, שנבר בכתביו של למקין. לא ידעתי עליה קודם לכן. ראה בקובץ המצ"ב. זאת לא קריפטו-ציונות; זאת ציונות. אני חושב שלמקין הזדעזע מן העיוורון האנטישמי כלפי הרדיפות וההשמדה של יהודים בידי הנאצים, ולכן ניסח את המונח ג'נוסייד כמונח מְגשר שיחבר בין חוויות יהודיות ונוצריות כדי להפנות את תשומת הלב גם לאלה וגם לאלה, אבל גם ליהודים. מכאן נובעת אי-הלכידות של המונח. אלה פרקים 4 ו-5. בעיה נוספת כאן היא האתניזציה של הטראומה ויכולתנו לדמיין קטל אזרחים". זו אחת הנקודות המרכזיות בספר שלי: הציונות של למקין מסבירה את ההתקבעות שלו על הגֶנוס כאבן הבניין של האנושות - התקבעות שבעצמה נבעה מרגישויות "האומות הקטנות" של מדינות מרכז אירופה שלימים נכבשו בידי הנאצים (אם כבר, הרעיון המרכזי בספר הוא רעיון "האומות הקטנות" ולא הציונות). למקין לא התעניין אפוא בצורות אחרות של קטל אזרחים, למשל אלה שנגרמות עקב מצור או הפצצה אווירית.

אבל בביקורתו דבֵק ברטוב בפרשנות הקונספירטיבית, מתוך אובססיה לרעיון שאני אובססיבי לתפקידו של למקין - ושל עורכי דין יהודים אחרים כמו הֶרש לאוטֶרפַּכט - בהגדרתו של מושג רצח העם באמצעות מונחי השואה, כדי שיוכלו לסנן ממנו את הקולוניזציה הציונית של פלסטין. למעשה, הספר אינו טוען שום דבר כזה, כפי שאסכם בקצרה להלן, וממילא הוא אינו ביוגרפיה של למקין - דמותו מופיעה רק בשלושה מתוך 12 פרקים. אבל מקריאת הביקורת של ברטוב אי-אפשר לדעת זאת.

מהן העובדות החשובות? מאמרו של ג'יימס לפלר, שאותו פרסמתי כעורך בכיר ב-*Journal of Genocide Research* אחרי ששמעתי את לפלר מרצה בנושא בשנת 2016 בכנס שהתקיים בירושלים,[2] הוא תיקון חשוב לספרות שאימצה את הצגתו העצמית של למקין כליברל קוסמופוליטי. גם אני נפלתי ברשתו של למקין וכתבתי שהציע רעיונות בונדיסטיים בסוגיות של לאומיות, אף שאיש לא טען - ובוודאי לא אני - שהוא היה בונדיסט. לפלר חלק עימי בטובו חומרים על קשריו המתמשכים של למקין עם חוגים ציוניים ואז ישראליים עד שנות החמישים, והוא כותב עליו כעת ביוגרפיה מסקרנת מאוד.

ברטוב לא ידע דבר מכל זה לפני ששלחתי אליו את המאמר. הוא גם אינו מודע כנראה לספרות החדשה והעשירה העוסקת בארגונים יהודיים, בהומניטריאניזם ובמשפט בינלאומי, שגם היא אינה מונעת ממניעים קונספירטיביים. חלק מספרות זו נסמך על הארכיונים של הקונגרס היהודי העולמי, שבהם נועצתי גם אני. ספריהם של ג'קלין גרניק ושל נתן קורץ הם דוגמאות בולטות מן העת האחרונה לשחזורים מלומדים מאוד של הקֶשר בין ארגונים יהודיים להומניטריאניזם וזכויות אדם בין שתי מלחמות העולם.[3] תחום מחקר אחר שהולך וצומח במקביל מתחקה אחר התפקידים המכריעים והיצירתיים שמילאו משפטנים יהודים בתחום המשפט הבינלאומי בין המלחמות ואחרי מלחמת העולם השנייה בהֶקשר של אמנות להגנה על מיעוטים, שיח זכויות האדם, והשואה כמובן. דוגמה לכך היא ספר שערכו ג'יימס לפלר ומוריה פז, המקדיש פרקים להֶרש צבי לאוטֶרפָּכט, אגון שְוֶולבּ, לואיס הנקין, רנה קאסן, ג'וליוס סטון והנס קֶלזן. בספר אחר מתמקד לפלר בלאוטרפכט, למקין וג'ייקוב רובינסון, ועוסק בקשר שבין הציונות שלהם למחויבות שחשו כלפי זכויות אדם.[4] דמויות אלו מופיעות גם בספרי. על רפאל למקין נכתבו כמה ביוגרפיות, ובהן זו של דגלאס ארווין-אריקסון וספרו המפורסם של פיליפ סנדס **רחוב מזרח מערב**, המעמיד את למקין מול לאוטרפכט.[5]

בניגוד לגוף המחקר המרשים הזה, שנוטה לייחס פריצות דרך משפטיות לעבודת שתדלנות מוצלחת וליכולות אינטלקטואליות יוצאות דופן, אני עוקב אחר הדרכים והגורמים לאימוצם של רעיונות משפטיים חדשים בידי סוכנים בעלי כוח ממשי: מדינות לאום. הספרות העוסקת בלמקין נוטה להתמקד בשתדלנותו הנמרצת ולטעון שזו הניעה את פריצת הדרך של מושג הג'נוסייד באו"ם בשנת 1946; ואילו אני מראה כי אף שבמהלך המלחמה ה"אומות הקטנות" והקונגרס היהודי העולמי היו מנוכרים זה לזה, נוצרה ביניהם ברית חדשה שצמחה מאכזבתם המשותפת מן ההגדרה הצרה ל"פשעים נגד האנושות" שנוסחה ויושמה במשפטי נירנברג. אני מראה כיצד קשריו של למקין עם המכון לעניינים יהודיים (Institute of Jewish Affairs) בקונגרס היהודי העולמי ועם ממשלות גולות של מדינות כבושות אפשרו לו לרקוח את מושג הג'נוסייד כמונח מגשר שיאחד ביניהם כדי שרדיפת היהודים תתגלה לעיני המעצמות הנוצריות שהתעלמו ממנה, לרבות האמריקנים והבריטים. כפי שאמרתי לברטוב, למקין הזדעזע מהיעדר הנראות של השואה בארצות הברית, שבה חי. במילים אחרות, דווקא הנסיבתיות - ולא ההכרחיות - היא שמשלה ביצירתו של מושג הג'נוסייד. המושג הזה לא התגלה אלא הומצא, ואז קודם בנסיבות מיוחדות בידי מדינות קטנות ובתמיכת הקונגרס היהודי העולמי.

יתר על כן, כפי שאני כותב בהמשך, במהלך המשא ומתן שנערך באו"ם בשנים 1947 ו-1948 על אמנה הנוגעת לג'נוסייד, מדינות רבות עוצמה העלו את רף ה"פשעים המזעזעים" באמצעות ביסוס רעיון הג'נוסייד על הדגם של השואה כדי להבטיח שהמושג לא יחול על האימפריות הקולוניאליסטיות שלהן, על פוליטיקת הגזע המקומית, על הדיכוי הפנימי של תנועות אופוזיציה או על גירושי אוכלוסיות שעמדו אז בעיצומם בדרום אסיה, במזרח התיכון ובאירופה. כך יכלו מדינות להמשיך ולהצדיק הרס של קהילות מאיימות כביכול, באמצעות הטענה שהרס כזה אינו דומה לשואה ושהן פועלות מטעמים ביטחוניים (כלומר פוליטיים) ולא מטעמים גזעניים (כלומר לא פוליטיים). אשאיר לאחרים לנחש כיצד יכול ברטוב

לטעון שהשחזור שלי מציג את "החלטת הג'נוסייד" כ"מזימה יהודית-ציונית". אולי זה אותו הלך רוח קונספירטיבי שמחבר אותי אל ניל פרגוסון בתור מקדם של "רביזיוניזם חדש" כלשהו, אף שאין בינינו דבר וחצי דבר.

הספר נקרא *The Problems of Genocide*, "בעיות הג'נוסייד", כי אני סבור שהמונח ג'נוסייד בעייתי משתי בחינות: לא רק עצם העובדה האיומה של המוות ההמוני, אלא גם האופן שבו רעיון הג'נוסייד וחוק הג'נוסייד, ששניהם חדשים יחסית, מארגנים ומעוותים את חשיבתנו לגבי קטל אזרחים (כלומר מי שאינם מעורבים בלחימה). העיוות הזה טבוע בהיררכיה המתקיימת הלכה למעשה בדין הפלילי הבינלאומי, שבראשה ניצב רצח העם כ"פשע הפשעים", ומשמעותה היא בעצם שפשעים נגד האנושות ופשעי מלחמה - שהם פשעים המובחנים מג'נוסייד - אינם "מזעזעים את מצפונו של המין האנושי", אם להשתמש במונח המקצועי המתייחס לרף העליון של מצב החירום ההומניטרי.

העיוות מתבטא בהבחנה מטעה, שהדיסציפלינה של חקר השואה והג'נוסייד מבוססת עליה: ההבחנה שבין קטל אזרחים פוליטי ובין קטל אזרחים לא-פוליטי. הראשון מונע בידי מטרות רציונליות ומעשיות כמו ניצחון צבאי, והאחרון בידי שנאה לא-רציונלית כלפי זהותו של הזולת - הריגת האחר פשוט בגלל מי שהוא ולא בגלל מעשיו (או מעשיהם של חברי קבוצתו). מִסיבות שאני מסביר בספרי, הצורה השנייה של קטל המונים נבנתה על בסיס הדגם של השואה, שנעשתה אבטיפוס לרצח עם. אבל כפי שאני מסביר בפרק 7, השואה הייתה למעשה פשע פוליטי שמטרתו הייתה השגת המטרה האוטופית של ביטחון קבע. אני מצטט את ההיסטוריון הישראלי שאול פרידלנדר, שכתב כי הנאצים ראו את היהודים "בחשבון לאורך זמן [...] בגדר **סכנה פעילה** לכל האנושות הארית, ובעתיד המיידי [... כמי ש]מסכנים את הרייך הנתון במלחמת עולם", ועל כן סברו כי "יש להשמיד את היהודים קודם שהם גורמים נזק ל'מצודת אירופה' מבפנים או עושים יד אחת עם ברית האויב שהם עצמם כוננו נגד הרייך".[6] ברטוב טועה לחלוטין בהבנת הטיעון הזה כאשר הוא מעלה אותו נגדי ומתעקש שהשואה אכן הונעה ממניעים פוליטיים.

אחת הבעיות של ג'נוסייד שאיתן אני מתמודד בספר שלי היא ששחקנים המבקשים להביא להכרה ברצח עם נאלצים למסגר את המקרים שהם עוסקים בהם לפי האבטיפוס של השואה, בגלל ההבנה הפופולרית של ג'נוסייד הן כפשע הפשעים המעוצב על פי הדגם של השואה הן כפשע שנאה לא-פוליטי. פירוש הדבר הוא שהם מציירים את הקורבנות כתמימים ונטולי סוכנות (agency), ובה בעת מציגים את המעוולים כמי שמונעים בעיקר מאיבה גזעית או לאומית. המדינות המעוולות, מצידן, מתעקשות שהן פועלות משיקולי ביטחון לגיטימיים. טענתי היא ששני הצדדים נשענים על טעות מושגית. מדינות אכן פועלות משיקולי ביטחון כאשר הן גורמות לקטל אזרחי, אבל פעולותיהן אינן לגיטימיות, משום שהן חותרות לביטחון קבע.

לא אני המצאתי את המונח "ביטחון קבע". המפקד הנאצי של איינזצגרופה D, מפקד האס-אס אוטו אולנדורף, טבע אותו כדי להסביר את רצח ההמונים שביצעו כוחותיו ביהודים. אולנדורף, שבעת משפטו ב-1947 סבר הוא חף ממחשבה פלילית, לא ניסה לחמוק מן הגרדום בתואנה שרק מילא הוראות; הוא הצדיק את פעולותיו בשם ה"צורך". כאשר נשאל על רציחת ילדים יהודים, טען שאלה היו גדלים

ומתנגדים לכיבוש לכשהיו מבינים שגרמנים רצחו את הוריהם. בהבינו שהוא מציג טיעון יוצא דופן הסביר אולנדורף שהגרמנים לא חתרו לביטחון צבאי בלבד - מטרתם הייתה ביטחון קבע, הכרוך במבנה זמן שונה מאוד. ביטחון קבע דרש לחסל לא רק איומים מיידיים אלא גם איומים עתידיים. על פי הגיון המניעה (prevention - מניעת איומים עתידיים) והגיון המכה המקדימה (preemption - פעולה כלפי איומים מיידיים), רעיון זה חתר לסגירת הפער בין חוסר ביטחון נתפס ובין ביטחון קבע. אולנדורף נתן ביטוי לאמת על חשיבה והתנהגות מדינית ופרה-מדינית, אמת שלעיתים נדירות בלבד נאמרת מפורשות. לפעמים רוצחי המונים רהוטים מסוגלים לתאר את מניעיהם באופן בהיר להחריד, ואנחנו בוחרים להתעלם מן הדברים בגלל מקורם.

מבחינה אנליטית, הרעיון איננו לאמץ את נקודת המבט של אולנדורף אלא להפנות את מושג ביטחון הקבע בחזרה אליו ואל דומיו, כלומר לחשוף את ההשלכות האיומות של דבריו על הפרויקט הנאצי בכללותו ולא רק בחזית המזרחית. אף שהמשטר היה אי-רציונלי באופן עמוק מנקודת מבטם של צופים מבחוץ, מדיניות ההשמדה שלו הייתה הגיונית לחלוטין לדידם של חסידיו, משום שיישמה את הרעיון של ביטחון קבע. תובעיו של אולנדורף נאבקו בנתק שבין נקודת המבט הסובייקטיבית לזו האובייקטיבית. אפשר להבין מדוע דחו את זו הראשונה, שאותה כינה סנגורו של אולנדורף "הגנה עצמית לכאורית" (או "צורך לכאורי"), וראו בה נקודת מבט שאין לה אחיזה במציאות. לדבריהם, קבלתה הייתה מאפשרת להתנער מכל דיני המלחמה בגלל תפיסות איום מופרכות.[7] בכך הם הציבו סטנדרט של רציונליות בהערכת תפיסות איום: העובדה שצד מסוים חושב שהוא מאוים אין פירושה שסביר או חוקי מצידו לחתור להעלמת האיום בדרך שתגרום להריגתם של אזרחים שאינם מעורבים בלחימה. ועדיין, זמן לא רב לאחר שהסתיימו משפטי נירנברג הרגו כוחות אמריקניים מיליוני אזרחים קוריאנים, ויאטנמים וקמבודים בהפצצות הרחק מחופי ארצות הברית, אף שלא היוו איום ישיר עליה. האמריקנים הצדיקו צורת לחימה זו כחלק ממסע צלב אנטי-קומוניסטי גלובלי שהם העניקו לו מאפיינים פנטסטיים, דוגמת מה שמכונה "תיאוריית הדומינו".

מטרתי היא אפוא גם לחשוף את ההיגיון הקטלני של תובעיו של אולנדורף בנירנברג, שלא מצאו מענה לטענתו הפרובוקטיבית כי ההפצצות של בעלות הברית הרגו ביודעין ילדים גרמנים. היגיון זה מכחיש את הקשר בין מעשי הזוועה הנאציים נגד אזרחים ובין הפצצות אזרחים על ידי בעלות הברית, באמצעות הבחנה בין המניע הלא-פוליטי לכאורה של מעשי הנאצים - שמסמן את מעשיהם כ"ג'נוסייד" - ובין המניע הפוליטי המיוחס באופן בלעדי למעשיהן של בעלות הברית; היגיון ג'נוסיידי לעומת היגיון צבאי. הנקודה היא ששני ההגיונות הללו נובעים מציוויים של ביטחון קבע המחייבים להרוג באזרחי האויב בהמוניהם. כאשר משתמשים בהיגיון של אתיקה הממוקדת באזרח - כלומר כאשר הנחת היסוד שלנו היא שיש להבחין בין אזרחים לא מעורבים ובין מטרות צבאיות - כי אז מדיניות המקדמת קטל רחב היקף של אזרחים, בין שהוא מכוון ובין שהוא חסר הבחנה, היא מדיניות בעייתית ביותר משום שמטבעה היא נמשכת עד לניצחון. אם המלחמה נעשית קבועה, אזי גם קטל אזרחים נעשה קבוע. לוחמת קבע נקשרת בדרך כלל במשטרים פשיסטיים, ובייחוד בלוחמה ובשאיפות האסטרטגיות הנאציות; אבל לוחמת הקבע הכרוכה בשיטור הגלובלי היא מאפיין משותף לכל צורות החתירה לביטחון קבע.
[8] בהתחשב בתמיכתו הנמרצת של ברטוב במלחמה העולמית בטרור בעשרים השנים האחרונות, היבט

זה של ספרי עשוי להיות המאיים ביותר מבחינתו. אבל כדי להימנע מדיון במסר המאיים של הספר, הוא יורה בשליח - טקטיקה נבזית שכבר נקט בעבר כלפי חוקרים אחרים דוגמת דונלד בלוקסהאם וספרו *The Final Solution: A Genocide* (2009).

אולי הפחד הוא שמניע אותו. במייל ששלח לי כתב ש"תמיד הייתה נימה אנטישמית בביקורות מוצדקות ובלתי מוצדקות על ישראל, וכעת יש לכך תחייה - שאישית חוויתי מאז שנות השמונים בגרמניה, בבריטניה, ולעיתים קרובות יותר ויותר גם בארצות הברית. ויש נטייה לחבר כל התנגדות לביקורת כזאת על ישראל לתפקידה ההגמוני לכאורה של השואה". ואף על פי כן, בביקורתו על ספרי הוא סתר את עצמו: "ישראל אכן משתמשת בשואה כבחומת הגנה בינלאומית נגד כל ביקורת חיצונית על מדיניות, ואכן מציגה את שאר העולם כמי שהיה שותף, אם במעשה אם במחדל, לרצח העם של היהודים. למעשה, מגמה זו הייתה לחלק מרכזי של מדיניות החוץ הישראלית בממשל נתניהו והיו לה תוצאות קשות, בפרט בגרמניה". אם כך, מה האמת? אם מתוך פחד ואם מתוך ציניות, ברטוב אינו יכול להעריך טקסטים מתוך שיקול הדעת הנחוץ להבנת הטיעונים שבהם, לא כל שכן זה הנחוץ לשחזור נאמן שלהם.

♦

תגובה // ג'יימס לפלר

ב-1 בינואר 1948 שלח רפאל למקין מכתב מדירתו שבאַפּר ווסט סייד של ניו יורק אל לשכת הרב הראשי האשכנזי יצחק אייזיק הלוי הרצוג בירושלים. הוא ביקש מן הרב להשתמש ב"סמכותו המוסרית הגדולה" כדי "ליצור קשר עם ראשי הכנסיות במדינות המיוצגות במועצה החברתית והכלכלית [של האו"ם]", ולשכנעם לתמוך באמנת הג'נוסייד. "יש צורך מובהק באמנה כזאת", כתב במכתבו, שאותו גילה לאחרונה המשפטן איתמר מן בארכיון מדינת ישראל. "מקרי רצח עם שאירעו לאחרונה בהודו ובפלשתינה מוכיחים את הצורך הזה מעל ומעבר לכל ספק".

נזכרתי במכתב כשקראתי את חילופי הדברים החשובים והקשים בין דירק מוזס לעמר ברטוב, שניים שעיצבו יחדיו את שדה המחקר העכשווי בתחום חקר הג'נוסייד. מוזס כתב ספר חשוב ביותר ופרובוקטיבי על ההיסטוריה האינטלקטואלית והבעיות המתמשכות של מושג הג'נוסייד. הוא טוען באופן משכנע שאופן בנייתו של המושג "רצח עם" דחק לשוליים פשעים מסוגים אחרים, לרבות זוועות קולוניאליות, אלימות פוליטית והפרקטיקה המודרנית של הפצצות אוויריות. במוקד הטיעון שלו ניצב למקין, והוא נסמך רבות על המחקר שערכתי אני לאחרונה לגבי עמדותיו הציוניות של למקין, שזכו להתעלמות ארוכת שנים; מוזס טוען שעמדות אלו עשויות להסביר את ההגדרה המוגבלת של זוועות כפי שהיא מבוטאת במושג הג'נוסייד.

בתגובה מתח ברטוב ביקורת חריפה על התזה של מוזס, ביקורת שמתגלגלת לכדי האשמה חמורה. ברטוב טוען שמוזס מנפח באופן מסוכן את תפקיד הציונות של למקין בעיצוב הג'נוסייד כרעיון וכחוק. התוצאה, לטענתו, היא תיאוריה קוסמת למראה אך מטעה למעשה, שתורמת לקידום האנטישמיות בימינו. כל אחד מהם מאשים את האחר בהחדרת מחויבויות חוץ-אקדמיות לשדה המחקר. מה אפשר ללמוד מן הדברים הללו? האם יש או אין חשיבות לציונות של למקין?

מוזס עודד מאוד את מחקרי על הביוגרפיה הפוליטית של למקין, ואני שותף לקביעתו שעלינו לנטוש מיתוסים של "גבורה" המגולמת בהומניטריות א-פוליטית ולהחליפם בתיאור מדויק יותר של מניעיו האידיאולוגיים ומחויבויותיו הפוליטיות של למקין. לעיתים קרובות מדי, ואפילו בשנים האחרונות, עורכי דין יהודים כמו למקין וכמו הרש צבי לאוטרפכט מתוארים כקוסמופוליטנים ליברלים המעוצבים בידי אלימות פוליטית אך חסרים דעות פוליטיות מִשל עצמם. המטא-נרטיב השטחי הזה פוגע בחקירה הביקורתית של הג'נוסייד, ובתוך כך מעוות את ההיסטוריה היהודית.

מכאן שהציונות של למקין היא עובדה בלתי מעורערת שראויה לתשומת לב רבה יותר, בפרט כעת, כאשר חוקרי שואה ורצח עם נדרשים ביתר שאת להתמודד עם סוגיות של אלימות קולוניאליסטית, לוחמה אווירית של מדינות ליברליות, והפוליטיקה העולמית של הזיכרון. אני גם סבור שאי-אפשר לסכם את הסוגיה באמצעות קביעת מועד שבו הסתיימו כביכול מחויבויותיו הציוניות של למקין, כפי שברטוב מציע. המכתב מ-1948 מעיד כי גם אז היה למקין מחויב לגורל הציונות וארץ ישראל.

בה בעת, אני שותף בהחלט לחשש של ברטוב שהפרזה בפרשנות עלולה לקבע מטא-נרטיב אחר לגבי הציונות וכוחם העולמי של היהודים. לאור עמידותן של הקלישאות האנטישמיות בדיון הציבורי הגלובלי על זכר השואה וזכויות האדם, מן הראוי שנתייחס לציונות של למקין בזהירות אינטלקטואלית ובדייקנות טכנית. השאלה לגבי משמעותה המעשית של הציונות שלו, ולגבי יכולתה להסביר חלק מרעיונותיו ומפעילותו, נושאת אפוא משמעות מכרעת. הדבר נכון במיוחד משום שמוזס ממסגר את התזה שלו באמצעות מה שהוא תופס ככישלון אתי של למקין. "באופן גורלי, אפוא, למקין והאו"ם ציירו בקווים מונומנטליים רק קטל גזעני ומנותק מהקשר פוליטי", הוא כותב, ומוסיף כי היו לכך משמעויות עמוקות. "מרבית קטל האזרחים במחצית השנייה של המאה העשרים הוצא מתחומי ההגדרה של רצח עם, כתוצאה מהתקבעות הרעיון שג'נוסייד הוא פשע לא-פוליטי של שנאה גזעית" (עמ' 26-27).

הניסוח הסתמי במשפט הראשון הזה ("למקין והאו"ם") אינו מבהיר די הצורך את הקשר בין שני הגורמים. אחד מהשניים הוא ארגון ממשל עולמי רשמי, שבעצמו מורכב מבירוקרטיה רב-לאומית וממנגנון מוסדי, מן המדינות הדומיננטיות בו, מהמוני המדינות החברות והדיפלומטים שלהן, ומשלל ארגונים לא-ממשלתיים. האחר הוא אדם יחיד שהפעיל השפעה אינטלקטואלית בדרכים לא-רשמיות בלבד, באמצעות שתדלנות אישית, פעילות ציבורית וגיוס שותפים. האם למקין כפה את רעיונותיו על האו"ם כולו? או שמא רקמו השניים קנוניה?

הערפול הזה שב ונשנה באפיון משמעותה של הציונות של למקין מבחינת המגבלות שבהן לקו לכאורה חזונו המוסרי והמודל המשפטי שניסח. נכון שלמקין מצא בציונות מסגרת לחשיבה על הפגיעות היהודית ועל מעמדן של קבוצות מיעוט ו"אומות קטנות" בעיני המשפט הבינלאומי. פעילותו הציונית גם עוררה אצלו רגישות לפוליטיקה של ההכרה הבינלאומית וליכולתם של עמים תת-מדינתיים וחסרי מדינה לתבוע תביעות משפטיות. אבל אין להסיק מכך כי למקין סבר שהציונות שלו עומדת בסתירה לקוסמופוליטיות מוסרית. נהפוך הוא, השתיים תרמו זו לזו, משום שהוא טען מבפנים החוצה - מן הניסיון היהודי אל הצדק העולמי. אבל מוזס טוען ש"האונטולוגיה הציונית של האנושות" של למקין (עמ' 148) הובילה לחשיבה גזענית "ביולוגית" על לאומיות, ושזו חיבלה מוסרית ברעיון הג'נוסייד (עמ' 149). הוא אינו מספק ראיה כלשהי לכך שהלאומיות של למקין הייתה בעצם מהותנות גזעית. למעשה, כפי שמוזס מודה בעצמו, השפה האורגניציסטית של למקין דומה מאוד לזו של "מנהיגים אחרים מאותה תקופה של עמים חסרי מדינות, משועבדים וכבושים, לרבות שפתו של וא"ב דְיוּ בּוֹיְס" (עמ' 141). בהתחשב באפיון הזה, מדוע עלינו להסיק שעל מושג הג'נוסייד של למקין נגזר להיפסל מטעמי גזענות? ולמה להניח שהציונות של למקין חרצה מראש שמושג הג'נוסייד יעדיף את השואה על פני זוועות קולוניאליסטיות אחרות - ובפרט לאור העובדה שלמקין עצמו טען במפורש בזכות התלות ההדדית בין איומי ג'נוסייד שונים על אוכלוסיות פגיעות?

מוזס נע בין ייחוס אופי דטרמיניסטי רחב יותר למה שהוא מכנה "החשיבה הביולוגית המתמשכת" של למקין ובין הטענה שבעצם, רק בשנות הארבעים הוכרע דמיונו המוסרי של למקין בידי מחויבויותיו הפוליטיות בעולם האמיתי. באשר למחויבויות האלה, מוזס טוען שמה שהחל כמודל ג'נוסייד מקיף, שכלל צורות פיזיות, תרבותיות ופוליטיות, השתנה לאורך העשור והפך לפרדיגמה צרה יותר, ממוקדת בשואה, של פשעי זוועה פיזיים. בתוך כך, הוא מוסיף, למקין השחית את תפיסתו הקוסמופוליטית שלו עצמו כאשר תפר את מודל הג'נוסייד כך שיתאים לצורכי התנועה הציונית בהקשר של חלוקת ארץ ישראל (עמ' 217). למקין העניק כביכול את הבכורה לסבל היהודי כאשר הציב את השואה כקנה המידה המשתמע באמנת רצח העם. אבל גם במקרה זה מוזס אינו מציג ראיות כלשהן לטענותיו. נהפוך הוא, אנחנו רואים כי למקין טוען פעם אחר פעם **נגד** הייחודיות של השואה, ומתעקש שהיא אינה אלא חלק מקשת ארוכה ורחבה של זוועות היסטוריות. בשום מקום גם איננו מוצאים הוכחות לכך שלמקין טען על סמך השואה טענות פוליטיות בעד הציונות. מוצגים בפנינו רק שלל שחקנים ואירועים אחרים שנכנסים לסיפור ואז יוצאים ממנו, ומשאירים את למקין לשאת באחריות לבדו.

כאן עליי לחזור למכתב ששלח למקין ב-1948 להרצוג. ציוני יליד אירופה אחד כותב כאן לרעהו על סכנות הג'נוסייד בעקבות השואה, ובעיצומה של מלחמת אזרחים בארץ ישראל. ואף על פי כן הוא אינו מזכיר כלל את השואה, אלא מביע דאגה לגבי אלימות פוליטית בהווה ובעתיד בשטחי המושבות הבריטיות לשעבר בפלשתינה ובהודו. מי המעוולים ומי הקורבנות? למקין אינו מפרט, ופותח פתח לאפשרות אמיתית מאוד, שלפיה יהודים וערבים כאחד עשויים להשתלב בכל אחת מן הקטגוריות - או בשתיהן, כפי שהיו מי שסברו באותה תקופה. הג'נוסייד בהקשר זה הוא פשע שעלול בהחלט להתרחש שוב, ואינו צריך להתקרב לממדי השואה כדי להצדיק את הדגשת הנזק המוסרי שבו או את האיסור עליו.

אין גם הכרח שג'נוסייד יצטמצם לפשעים פיזיים. בהמשך אותו מכתב עצמו למקין מציג מקרה נוסף של ג'נוסייד תרבותי: "השמדת כתב היד העתיק של התנ"ך במקרה הג'נוסייד האחרון בחלב נכנסת בגדרי האמנה הזאת". פשע זה נוסף לרשימת פשעים ארוכה: "ג'נוסייד מתרחש בעולם מאז ראשית ההיסטוריה האנושית".

אבל העניין המרכזי לגבי המכתב הוא שלמקין פנה לרב הראשי האשכנזי של ארץ ישראל לא על מנת לקדם מרטירולוגיה יהודית, אלא במטרה לגייס את הכנסייה הנוצרית דווקא. בקשתו ליצור קשר עם מנהיגי העולם הנוצרי מעלה שהוא ראה צורך להכשיר את הרעיון שלו באמצעות גיוס תמיכתה של הנצרות העולמית. מוזס מזכיר את מאמציו האסטרטגיים של למקין "לנצר" את הפרויקט; אבל לדעתי הוא אינו מרחיק לכת מספיק בהדגשת משמעותם העמוקה יותר. גם ברטוב אינו מדגיש די הצורך את הנקודה הדתית בניתוח המטא-נרטיב של העוולות המוסריות של הציונות. האתגר הגדול ביותר שלמקין ניצב מולו לא היה התגברות על נקודות העיוורון של הלאומנות האתנית או על פיתויי הפרגמטיזם הליברלי; האתגר הגדול היה הנצרות.

כיהודי שעמד על דעתו בפולין בין מלחמות העולם, למקין חווה על בשרו מדינת לאום פולנית בעלת רוב קתולי שהתארגנה סביב הגיון האנטישמיות הנוצרית. מאמציו לסנגר על היהודים ועל היהדות - אם במונחים של אתיקה דתית בשנות העשרים, אם במונחי משפט בינלאומי בשנות השלושים - נתקלו בגלים של רטוריקה אנטישמית מצד אינטלקטואלים פולנים קתולים ופוליטיקאים ימניים. שתי הקבוצות שאבו ממאגר סטריאוטיפים שנטבע בציוויליזציה האירופית והתבסס על הברית החדשה, סטריאוטיפים שהגדירו את האוניברסליזם הנוצרי כנגד הפרטיקולריות היהודית. היהודים לא היו רק נוכחות זרה בפולין ובאירופה; בעצם גופם ואמונתם הם ייצגו יסוד עוין שחתר כביכול תחת היסודות המוסריים של המערב. מנקודת המבט האנטישמית הזאת, האוניברסליזם המשפטי של למקין כיסה בעצם על קרתנות מוסרית יהודית. דבריו על צדק עולמי הסתירו מאחוריהם קנוניה פוליטית יהודית. על פי ההיררכיה התרבותית של אירופה לפני השואה, היהודים היו ונותרו מופת לפרטיקולריות, והנצרות לבדה היא שיכלה לייצר משפט ואתיקה אוניברסליים.

ההקשר ההיסטורי הזה חסר בוויכוחים שלנו על שואה וג'נוסייד. הוא גם מסביר מדוע הציונות של למקין הייתה, בסופו של דבר, חשובה הרבה פחות מיהדותו. כי מה שעמד על כף המאזניים במושג הג'נוסייד שניסח היה עצם האפשרות להתעלות מעל המיתוס המערבי בדבר העליונות המוסרית הנוצרית. לשם כך היה צורך ליצור סוג חדש של דמיון מוסרי אוניברסלי, שניצב מחוץ להיררכיות ההבחנה המערביות. למקין, שנלכד כיהודי בעולם נוצרי, גישש אחר דרך למתוח את המשפט הבינלאומי כלפי חוץ כך שיאמץ פלורליזם עולמי. מטרתו לא הייתה לקדם את השואה או להעניק עדיפות למדינות אתניות, אלא לעורר חשיבה מוסרית גלובלית באמת.

לראיה עומדות לפנינו מילותיו של למקין עצמו לציבור הישראלי. בשנת 1952 הוא פרסם בעיתון **הבֹּקר** גרסה עברית להקדמה שחיבר לאוטוביוגרפיה שלו. הוא הציג שם בפני הקוראים הישראלים את הקמפיין שלו ועודד אותם להבין את הג'נוסייד כפשע חוזר ונשנה שרודף את ההיסטוריה היהודית, ובכללה חורבן בית שני בידי הרומאים, ימי הביניים שטופי הדם והדמעות, הפוגרומים של ימי הצארים,

וכמובן השואה. עם זאת, הוא קוטע את רשימת האסונות באיבה ומזכיר לקהל הקוראים שהסיפור היהודי אינו נפרד מזה של האנושות בכללותה: "האם זה רק ענין של יהודים, ערבים, קטולים, פרוטסטנטים או בודהיסטים? המדובר הוא על הגורל והבטחון של כל הדתות וכל העמים" (רפאל למקין, "מלחמת איתנים על החוק נגד השמדת עמים [גנוסייד]", **הבקר**, 19.9.1952, עמ' 8).

פלורליזם, לא היררכיה - זה היה ונותר הציווי האתי שעמד בשורש מושג הג'נוסייד של למקין. אין להכחיש שחזון זה נפגם בשלב מאוחר יותר וצומצם בהיסטוריה של המשפט הבינלאומי והפוליטיקה הבינלאומית. אבל לא למקין אשם בכך, ובוודאי לא אשֵמה בכך הציונות שלו. בסופו של דבר, הבעיות ברעיון הג'נוסייד הן בעצם בעיותיו של העולם המודרני.

♦

תגובה // דירק מוזס

אני שמח על תשובתו של ג'ים לפלר לחילופי הדברים הללו, כי הוא תורם ידע של ממש על למקין ועושה זאת בנימה מדודה שחסרה אצל ברטוב, אשר פשוט מתעלם מן המחקר העדכני הרלוונטי ופונה למתקפות אישיות (ולא בפעם הראשונה). הביוגרפיה שכתב לפלר על למקין, שצפויה להתפרסם בקרוב, תעמיד תיקון מבורך להגיוגרפיה של למקין שרווחת כל כך בחלק גדול מספרות המחקר, גם אם לא בכולה. מעל הכול, הביוגרפיה הזאת תעגן את למקין בהקשרים שונים - למשל בהקשר היהודי-פולני שלו - שאיש אינו יודע להאירם טוב מלפלר.

למרות האמור לעיל, בתגובתו של לפלר יש כמה אי-הבנות. אבהיר אותן להלן.

1. לפלר שואל: "האם למקין כפה את רעיונותיו על האו"ם כולו? או שמא רקמו השניים קנוניה?" זו שאלה טיפשית. כידוע, למקין פיתח את רעיון רצח העם וקידם אותו במרץ, אבל כמפורט בפרק 5 בספרי, המדינות החברות באו"ם אימצו את הרעיון למטרותיהן. הגישה הצינית הזאת, כפי שאני מבהיר היטב, היא בעיה מתמשכת בתחום היחסים הבינלאומיים. למקין היה חסר אונים מבחינות רבות, ולא הצליח למשל לשמר באמנה את הג'נוסייד התרבותי. אבל כמו שני המומחים האחרים שחיברו את הטיוטה הראשונה של האמנה בשנת 1947, נראה שגם הוא הסכים שלא לכלול בה לעולם סעיף העוסק בהעברת אוכלוסיות ("טרנספר").
2. לפלר כותב: "אבל מוזס טוען ש'האונטולוגיה הציונית של האנושות' של למקין [...] הובילה לחשיבה גזענית 'ביולוגית' על לאומיות, ושזו חיבלה מוסרית ברעיון הג'נוסייד [...]. הוא אינו מספק ראיה כלשהי לכך שהלאומיות של למקין הייתה בעצם מהותנות גזעית".

גם זו קביעה כוזבת. התייחסותי לציונות של למקין נועדה להסביר את שורשי חשיבתו על משפחת האדם. מן המחקר היקר מפז של לפלר, שברטוב מתעלם ממנו במכוון, אנחנו יודעים שהמחויבויות הציוניות שבהן החזיק למקין בצעירותו היו מהותיות לתפיסת העולם שלו. יתר על כן, הן הזכירו את אלה של יעקב רובינסון המבוגר ממנו, שגם עליו לפלר כתב. שניהם תלו את הזהות האנושית בשייכות אתנית או לאומית; לדידם, אומות ודתות היו אבני הבניין של האנושות. לכן התנגד למקין בחריפות

לתפיסה היריבה של "פשעים נגד האנושות". הנקודה היא שבהפיכת הג'נוסייד ל"פשע הפשעים" (במילותיו של למקין), קטגוריות לא-לאומיות של קטל אזרחים עוברות רלטיביזציה: פתאום הן כבר אינן מזעזעות כל כך.

בשום אופן אינני טוען שהציונות של למקין "הובילה" לחשיבה גזענית או ביולוגית, אף שכמו ליברלים רבים אחרים באותה תקופה, גם למקין צידד בלי ספק בחשיבה כזאת. הראיות למסקנה זו נמצאות בספרי, כך שלפלר היה אמור לראותן. כך לדוגמה נכתב בעמ' 149:

> ב-1934 הוא [למקין] כתב על נטייתם הביולוגית של פושעים ועל סגולותיה של "הביולוגיה הפלילית" בהקשר של חוק העונשין הפולני משנת 1932, אשר עניין אותו בתור תובע. כליברל הוא גם הדגיש אמנם גורמים חברתיים המביאים לפשיעה, וטען שהחוק צריך לשאוף לשילובם החוזר של עבריינים בחברה; על בסיס זה מתח ביקורת על הרפורמה הנאצית בדין הפלילי, שהדגישה הרתעה על פני שיקום. ולמרות זאת, אי-אפשר להתעלם מן האמונה המשותפת ללמקין ולתפיסה הנאצית בבסיס הביולוגי-התורשתי של מצבים אנטי-חברתיים כמו "רתיעה מעבודה". כעבור עשר שנים הוא המשיך לכתוב על "כוחות ביולוגיים" ועל "המבנה הביולוגי" של אומות כקטגוריות אנליטיות, בעודו מתלונן על כך שהנאצים תופסים אומות אך ורק במונחים ביולוגיים. למקין תרם לבעיות הג'נוסייד כאשר שילב ברעיון אחד היבטים ביולוגיים ותרבותיים של לאומיות.

3. בהמשך לפלר טוען כי כפי שאני מציג את למקין, הוא "הכשיל את תפיסתו הקוסמופוליטית שלו עצמו כאשר תפר את מודל הג'נוסייד כך שיתאים לצורכי התנועה הציונית בהקשר של חלוקת ארץ ישראל [...]. למקין העניק כביכול את הבכורה לסבל היהודי כאשר הציב את השואה כקנה המידה המשתמע באמנת רצח העם".

אף זו אי-הבנה. למקין הכשיל את הגדרתו הרחבה יותר לג'נוסייד - ועל כן את תפיסתו הקוסמופוליטית - כאשר נאבק בראשית שנות החמישים נגד עצומת "אנו מאשימים בג'נוסייד" ("We Charge Genocide"), שהתקוממה על רצח העם של אפרו-אמריקנים. הוא עשה זאת על מנת להסיר מכשולים בדרך לאשרור אמריקני של אמנת הג'נוסייד. הנושא נסקר בפרק 10 בספרי, וידוע היטב בספרות. איני מבין מדוע לפלר אינו מזכיר זאת. אשר ל"[הצבת] השואה כקנה המידה המשתמע באמנת רצח העם" - את זאת עשו חברות או"ם ולא למקין, כפי שאני מבהיר בפרק 5. חשיבתו של למקין על ג'נוסייד מעודנת הרבה יותר מכפי שלפלר מבין. הוא שוכח שלמקין הבחין בין הגיונות ג'נוסיידיים שונים במסגרת הניסוח המקורי שהציע למושג רצח העם. כפי שכתבתי בספרי:

> מושג הג'נוסייד לא הבליע **בלי משים** את ההבדלים בין קורבנות יהודים ולא-יהודים, כפי שהניחו מבקריו של למקין כעבור עשרות שנים; נהפוך הוא, הוא חתר במפורש לקשור בין הקורבנות. אבל כדי לשמר הבחנות נחוצות, למקין הבדיל בין הגיונות הקטל של יהודים ולא-יהודים **במסגרת** רעיון הג'נוסייד שלו: יהודים (ובני רומה) הותקפו ממניעים גזעניים בלבד, כלומר מִטעמים לא-פוליטיים של זהות. לעומת זאת, ג'נוסייד נגד "אומות קטנות" אחרות - רצח של נוצרים פולנים, סרבים, וכן הלאה - נבע משיקולי הביטחון הנאציים, כלומר ממניעים פוליטיים (עמ' 139).

4. לפלר כותב ש"האתגר הגדול ביותר שלמקין ניצב מולו לא היה התגברות על נקודות העיוורון של הלאומנות האתנית או על פיתויי הפרגמטיזם הליברלי; האתגר הגדול היה הנצרות".

אני מסכים בהחלט, ואומר במידה רבה את אותם דברים עצמם; כפי שכתבתי לברטוב במייל, ציינתי בספרי (עמ' 137, 177) כי האנטישמיות של בעלות הברית מנעה מהן לראות את התמקדות הנאצים ביהודים. לטענתי, למקין ניסח את ההגדרה הרחבה של הג'נוסייד, ששילבה רדיפה (של נוצרים) והשמדה (של יהודים), כדי שבעלות הברית ידאגו גם ליהודים. הקוראים של ספרי, פרט לברטוב ולפלר, לא התקשו במיוחד להבין את הנקודה הזאת, ואני תוהה על הסיבות לאי-ההבנה.

5. לפלר מסכם: "מטרתו [של למקין] לא הייתה לקדם את השואה או להעניק עדיפות למדינות אתניות, אלא לעורר חשיבה מוסרית גלובלית באמת". ומוסיף: "פלורליזם, לא היררכיה - זה היה ונותר הציווי האתי שעמד בשורש מושג הג'נוסייד של למקין. אין להכחיש שחזון זה נפגם בשלב מאוחר יותר וצומצם בהיסטוריה של המשפט הבינלאומי והפוליטיקה הבינלאומית. אבל לא למקין אשם בכך, ובוודאי לא אשֵמה בכך הציונות שלו. בסופו של דבר, הבעיות ברעיון הג'נוסייד הן בעצם בעיותיו של העולם המודרני".

ראוי לומר דברים אחדים בתגובה לטענות הללו. למקין בהחלט רצה להעניק עדיפות למדינות אתניות. לכן היה ציוני ולכן קידם את הרעיון כי הג'נוסייד הוא "פשע הפשעים", כאמור. מחקריו של לפלר עצמו מלמדים אותנו שהמחויבות הזאת אינה מתיישבת עם "חשיבה מוסרית גלובלית באמת". אבל ברטוב ולפלר אינם מתמודדים עם הפרדוקס של למקין, הנדון בפרקים 8 ו-9 בספרי: העמדתן של הלאומיות או הדת כבסיס לאונטולוגיה אנושית, שעליה מבוסס רעיון הג'נוסייד, כרוכה בדמיון פוליטי שהוא כשלעצמו תנאי מוקדם לטיהור אתני ולרצח עם. כפי שכתבתי בעמ' 12:

> [...] רעיון הג'נוסייד מניח ביסודו כי קיימות קבוצות זהוּת שהן אבני הבניין של האנושות, ושהזהות הזאת היא הבסיס לרדיפתן מתוך שנאה גזעית, אתנית או דתית. על פי תפיסה זו, עצם חלוקתן של אוכלוסיות לקבוצות רוב ומיעוטים אתניים היא עובדה פוליטית. קבוצות הרוב והמיעוט הללו מוּבָנות כסוכנוֹת פוליטיות בעלות מעמד אונטולוגי, ולא כתוצאה של תהליכי הגזעה מורכבים. הנחת היסוד הזאת בדבר זהויות קבועות עומדת בסתירה לכך שלבני אדם יש זהויות מרובות ומרובדות. היא גם מתעלמת מן הדינמיקה שבה הבדלים דתיים, למשל, הופכים לזהוּת ציבורית ופוליטית רק בנסיבות מסוימות. כאשר הפוליטיקה מדומיינת במונחים כיתתיים, כמאבק אתני, אנחנו מאכלסים את העולם המנטלי של הג'נוסייד במקום לחשוב מעבר לו. בעיה נוספת ברעיון הג'נוסייד היא אפוא שהוא לוקח חלק בהבניה דיסקורסיבית של אלימות מבוססת-זהות נגד אזרחים.

ועם זאת, אני מבהיר שהציונות אינה היחידה שמחזיקה בתפיסה אונטולוגית זו. בספרי אני טוען שגרסה של אידיאולוגיית "האומות הקטנות" היא שהניעה את התנועות הלאומיות במדינות החלק המזרחי של מרכז אירופה. הפרק הרביעי גם מתאר בפרוטרוט כיצד למקין שאל, למשל, רעיונות הנוגעים לקטל אתנו-לאומי מן הממשלה הפולנית הגולה. מחברים יהודים, כמו אנשי המכון לענייני יהודיים, היו רק אחד ממקורותיו.

זיהוי "מזימה ציונית" בספרי, כפי שעושה ברטוב, מגלם קריאה שגויה ופרנואידית. הספר סוקר 500 שנות היסטוריה אנושית, והוא איננו ביוגרפיה של למקין. מדוע אפוא מקדישים ברטוב ולפלר, שני היסטוריונים מצוינים מכל בחינה אחרת, תשומת לב רבה כל כך לשאלת הציונות? אילו מיהרו היסטוריונים באוסטרליה להגן באופן דומה על הלאומנות האוסטרלית, היה הדבר גורם לנו מבוכה קשה.

♦

תגובה // עֹמר ברטוב

ברצוני להודות לג'יימס לפלר על תגובתו השקולה, המאוזנת והמשכנעת למה שהוצג כאן כוויכוח בין דירק מוזס וביני. לפלר מציב את רפאל למקין בהקשר ההיסטורי, החברתי, הפסיכולוגי והפוליטי המתאים. כל מי שחקר את מצב היהודים בפולין בין שתי מלחמות העולם יכול להבין מאין הגיע למקין. המחקר העדכני והמצוין של קנת מוס, *An Unchosen People: Jewish Political Reckoning in Interwar Poland*, מציג ניתוח רחב יריעה של ההקשר הזה. אני מצפה בקוצר רוח לקרוא גם את מחקרו של לפלר עצמו על למקין, שיצא לאור בקרוב.

לעומת זאת, החלטתי שלא להמשיך עוד את הדיון בנושא עם דירק מוזס. נימתו העוינת, הפוגענית לא פעם, המתנשאת והמבזָה, וטענתו כאילו כל מי שאינו מסכים איתו הוא בור או פרנואיד, אינן מאפשרות כל דיון נוסף. אבל בשאלת מניעיו של למקין עצמו, אציין רק שמעט יותר מעשור לפני שמוזס הציג את למקין כציוני אדוק הוא גולל סיפור שונה לגמרי, באותה מידה של ביטחון עצמי. בפרק שכותרתו "רפאל למקין, תרבות ומושג הג'נוסייד", שנכלל בספר *The Oxford Handbook of Genocide Studies* (שראה אור בהוצאת אוניברסיטת אוקספורד בשנת 2010 ומוזס אף היה אחד מעורכיו), כתב מוזס כך:

> למותר לומר שחינוכו היהודי של למקין נטמע בחשיבתו [...]. החגים היהודיים פסח ופורים מנציחים בריחה משעבוד ומרצח עם, בהתאמה. [...] אפשר רק לשער כיצד השפיעו הטקסים האלה על למקין, אבל אין להתעלם מן הרקע הזה בתיאור השקפת העולם שלו. [...] אבל מעניין שהוא מעולם לא היה ציוני. למקין נמשך לתפיסות בונדיסטיות של אוטונומיה תרבותית, משום שכמו הבונדיסטים, שנהנו מבסיס תמיכה חזק במיוחד בפולין, הוא האמין במדינות רב-אתניות המגינות על מיעוטים ולא במדינות חד-תרבותיות הקשורות בחלקות אדמה מוגדרות ומדכאות מיעוטים. [...] הקוסמופוליטיות של למקין הייתה קוסמופוליטיות אקומנית. [...] הוא תמיד הזכיר את הרדיפה הג'נוסיידית של היהודים בידי הנאצים בנשימה אחת עם רצח ההמונים של הנוצרים הפולנים, של בני רומה, ושל קורבנות אחרים [...].

מילותיו של למקין עצמו מבהירות מעל ומעבר לכל ספק כי שורשי מושג הג'נוסייד נטועים במסורת בת 500 שנה של ביקורת האימפריאליזם המבוססת על משפט הטבע, ולא רק בתגובתו של למקין לרצח העם הארמני או לשואה: "ההיסטוריה של הג'נוסייד מספקת דוגמאות להתעוררות של רגשות הומניטריים אשר התגבשו בהדרגה לנוסחאות של משפט בינלאומי". [...] כתוצאה מכך הטרידו את למקין כיבושים כמו השלטון הקולוניאלי הגרמני באפריקה, שהביא בסופו של דבר לג'נוסייד בדרום-מערב אפריקה הגרמנית ובמזרח אפריקה הגרמנית בשנים 1904-1907. [...] למקין הוטרד בבירור מאובדן התרבות לא פחות משהוטרד מאובדן החיים. לכן הוא דחק בתובעים בנירנברג שלא לבלבל בין רצח המונים ובין ג'נוסייד [...].

ביקורת הטוענת שתפיסתו של למקין היא בלתי מדויקת או בלתי לכידה, ועל כן שרצח המונים צריך לעמוד בליבת ההגדרה של הג'נוסייד, מחמיצה לחלוטין את כוונתו. [...] כאשר גלה בארצות הברית [...] הפיץ בין עמיתיו והממונים עליו את כוונות ההשמדה של הנאצים כלפי יהדות אירופה [...] [ו]פיתח מונח למה שווינסטון צ'רצ'יל [...] כינה "פשע בלי שם". [...] בניגוד לדעה הרווחת [...], לא למקין ולא צ'רצ'יל התכוונו רק לשואת יהדות אירופה; הם התכוונו לפרויקט הגרמני בכללותו [...].

מה היה מקומה של רדיפת היהודים במסגרת התוכנית הזאת? [... למקין] ידע היטב על [...] מחנות ההשמדה [...] ובכל זאת כלל את חווייתם בתוך "המושג הכללי היחיד" של ג'נוסייד [...] כי חשב שכך או אחרת, השיטות השונות לג'נוסייד מביאות לאותה תוצאה קטסטרופלית: השמדה של אומה או של תרבות קבוצתית [...].

למקין סבר שהמדיניות הנאצית הייתה חדשה באופן רדיקלי, אבל רק בהקשר של הציוויליזציה המודרנית [...]. הנאצים [...] היו האימפריאליסטים הג'נוסיידיים "הבולטים ביותר, התכליתיים והיסודיים ביותר. [...] הם כמעט השיגו את מטרתם להשמיד את היהודים והצוענים באירופה". החוויה היהודית היא גם ייחודית בקיצוניות שלה וגם חלק מדפוס רחב יותר. בהתחשב בכך שארבעים ותשעה מבני משפחתו מתו בשואה, גישתו האקומנית לסבל אנושי הייתה מעוררת השתאות ומופתית (עמ' 20-42).

נדמה לי שהדבר היחיד שהשתנה מאז נכתבו המילים החזקות האלה הוא שמוזס קרא את מאמרו של לפלר על הציונות המוקדמת של למקין, ואז הבינו באופן שגוי. תגובתו של מוזס מ-2010 לספרו שלו על בעיות הג'נוסייד מספקת, לדעתי, מענה טוב יותר מכל מה שיכול מישהו אחר להציג.

♦

הערות שוליים

[1] A. Dirk Moses, "Anxieties in Holocaust and Genocide Studies," in Claudio Fogu, Wulf Kansteiner, and Todd Presner (eds.), *Probing the Ethics of Holocaust Culture*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016, pp. 332-354; pp. 474-483

[2] James Loeffler, "Becoming Cleopatra: The Forgotten Zionism of Raphael Lemkin," *Journal of Genocide Research* 19(3), 2017, pp. 340-360

[3] Jaclyn Granick, *International Jewish Humanitarianism in the Age of the Great War*, Cambridge: Cambridge University Press, 2020; Nathan A. Kurz, *Jewish Internationalism and Human Rights after the Holocaust*, Cambridge: Cambridge University Press, 2020

[4] James Loeffler and Moria Paz (eds.), *Jewish Lawyers and International Law in the Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019; James Loeffler, *Rooted Cosmopolitans: Jews and Human Rights in the Twentieth Century*, New Haven and London: Yale University Press, 2018

[5] פיליפ סנדס, **רחוב מזרח מערב: על המקורות של ג'נוסייד ופשעים נגד האנושות**, בתרגום עודד פלד, מודיעין: כנרת זמורה, 2019; Douglas Irvin-Erickson, *Raphaël Lemkin and the Concept of Genocide*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016. הקונגרס היהודי העולמי מופיע גם בספרו החשוב של מארק לואיס, Mark A. Lewis, *The Birth of the New Justice: The Internationalization of Crime and Punishment, 1919-1950*, Oxford: Oxford University Press, 2014.

[6] שאול פרידלנדר, **גרמניה הנאצית והיהודים: שנות ההשמדה, 1939-1945**, בתרגום יוסי מילוא, תל אביב: עם עובד, 2009, עמ' 525 (ההדגשה במקור).

[7] United States of America vs. Otto Ohlendorf *et al.* (Case No. 9), *Trials of the War Criminals Before the Nuremberg Military Tribunals (Vol. 4): The "Einsatzgruppen Case," October 1946-April 1949*, Washington: US Government Printing Office, 1949, pp. 346-355, 463-466

[8] Miguel Alonso, Alan Kramer, and Javier Rodrigo, "Introduction," in Miguel Alonso, Alan Kramer, and Javier Rodrigo (eds.), *Fascist Warfare, 1922-1945: Aggression, Occupation, Annihilation*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2019, p. 14

פרופ' עמר ברטוב הוא חבר במחלקה להיסטוריה אירופית מודרנית באוניברסיטת בראון. מאמרו הוא גרסה ערוכה למאמר שפורסם ב-*Frankfurter Allgemeine Zeitung* תחת הכותרת "Blinde Flecke".

דירק מוזס הוא פרופסור להיסטוריה של זכויות האדם בעולם בקתדרה ע"ש פרנק פורטר גרהם באוניברסיטת צפון קרוליינה, צ'אפל היל.

ג'יימס לפלר הוא פרופסור להיסטוריה ומדעי היהדות באוניברסיטת וירג'יניה, ועמית בכיר במכון שלום הרטמן צפון אמריקה.
תרגום מאנגלית: יניב פרקש